

Menkul Varlıklar Bağlamında Para Vakıflarının Fıkhî Meşruiyeti*

Dr. Ahmet KAVUT

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Diyaret İşleri Başkanlığı/Presidency of Religious Affairs

Ankara/TÜRKİYE

ahmetkavut@hacettepe.edu.tr | orcid.org/0000-0001-9897-3596

Tevhit AYENGİN

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Faculty of Theology

Çanakkale/TÜRKİYE

ayengin@comu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-1561-4828

Öz

Bu çalışma, para vakıflarının Hanefî fıkhı içindeki meşruiyet temellerini ve Osmanlı dönemi uygulamalarındaki kurumsal gelişimini incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, erken döneme isnat edilen ancak ilk dönem klasik kaynaklarda doğrudan yer almayan Züfer b. Hüzeyle atfedilen “nakit vakfedilebilir” fetvasının literatürdeki dolaşımını izlemek ve menkul vakıfların meşruiyetini örf, kıyas ve nas ekseninde yeniden değerlendirmektir. Çalışma, tarihsel-fıkhî yöntemle yürütülmüş; Hanefî mezhebine ait klasik metinler kronolojik olarak taranmış ve Osmanlı âlimleri arasındaki tartışmalar (Çi-vizâde, Ebussuûd, Sofyalı Bâlî, Birgivi) karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir.

* Bu çalışma Bayburt Üniversitesi Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde 2024 yılında tamamladığımız “XIX. yüzyıl Osmanlı para vakıflarının kredi işlemleri açısından günümüz katılım bankacılığı ile mukayesesı” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 04.01.2025 | **Kabul/Accepted:** 25.06.2025 | **Yayın/Published:** 30.06.2025

Atıf/Citation: Kavut, Ahmet – Ayengin, Tevhit. “Menkul Varlıklar Bağlamında Para Vakıflarının Fıkhî Meşruiyeti”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (Haziran 2025), 591-621./Kavut, Ahmet – Ayengin, Tevhit. “The Fiqh Legitimacy of Cash Waqfs in the Context of Movable Assets”. *Journal of Islamic Law Studies* 45 (June 2025), 591-621.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1613180>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Ahmet KAVUT – Tevhit AYENGİN | CC BY-NC-ND 4.0 International

Bulgular, para vakıflarına dair açık cevazın ancak hicrî 9. yüzyıldan itibaren İbnü'l-Hümâm ile sistematikleştiğini; Ebussuûd Efendi'nin örf ve maslahat temelli yaklaşımla bu müesseseyi savunduğunu, buna karşılık Çivizâde'nin ribâ riski ve ebediyet şartı gerekçesiyle şiddetli muhalefet geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Birgivî ise para vakıflarının işletme modellerinin muâmele-i şer'îye kisvesi altında ribâyâ kapı aralayabileceği yönünde ciddi etik eleştiriler yönelmiştir. Makale, klasik fıkıhta menkul malların vakfı konusundaki içtihat farklılıklarını bağlayıcılık, mülkiyet devri ve ebediyet ilkeleri üzerinden sistematik bir şekilde ele almış; bu bağlamda örf ve teamülün şer'î hüküm üretimindeki rolünü de tartışmıştır. Modern finansal uygulamalar dışarıda bırakılarak yalnızca klasik fikhî zemin esas alınmış; menkul vakıf kavramı tarihî sürekliliği içinde değerlendirilmiştir. Günümüzde kurulacak bir para vakfının modern dünyada meşruiyetini sürdürebilmesi için vakfedenin vakıf malını fiilen mülkiyetinden çıkarması, ebediyet vurgusu taşıyan vakıf senedi düzenlemesi, faizsiz finansal araçlar kullanımı ve işlemlerin kamu yararına hizmet eden kurumsal yapılar eliyle yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma hem literatürdeki tarihî boşluğu doldurmakta hem de gelecekte kurulacak muhtemel para vakıflarının İslâm hukukuna uygun, ribâdan arındırılmış, şeffaf ve sürdürülebilir bir yapıda nasıl inşa edilebileceğine dair kuramsal bir çerçeve önermektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Hanefî Fıkhı, Para Vakıfları, Meşruiyet, Menkul Varlıklar Vakfı.

The Fiqh Legitimacy of Cash Waqfs in the Context of Movable Assets**

Abstract

This study investigates the foundations of legitimacy for cash waqfs within Ḥanafî jurisprudence and traces their institutional development in the Ottoman period. Its primary aim is to follow the circulation in the legal literature of the fatwâ attributed to Zūfar b. Huzayl—that “cash may be endowed”—which is absent from the earliest classical sources, and to re-evaluate the legitimacy of movable endowments through the lenses of ‘urf (custom), qiyās (analogical reasoning) and naşş (revealed texts). Employing a historical-juridical method, the research offers a chronological survey of classical Ḥanafî texts and a comparative analysis of the debates among key Ottoman scholars—Çivizâde, Ebûs-Su‘ûd, Sofyalı Bālî, and Birgivî. The findings show that an explicit permissive stance toward cash waqfs becomes systematic only from the 9th/15th century onward with Ibn al-Humâm; Ebûs-Su‘ûd Efendi defends the institution on the basis

** This study is grounded on my doctorate dissertation titled “A Comparative Analysis of the Credit Operations of 19th-Century Ottoman Cash Waqfs and Contemporary”, (PhD Dissertation, Bayburt University Institute of Graduate Education, Bayburt, Türkiye, 2024).

of custom and public interest (maşlaḥa), whereas Çivizāde articulates a strong objection grounded in concerns over ribā and the requirement of perpetuity. Birgivî adds a moral critique, warning that the legal transactions (mu‘āmalāt shar‘iyya) of cash waqfs may mask usurious practices. By analysing divergences of ijtihād on the endowment of movable assets in terms of binding force, transfer of ownership and perpetuity, the article also reassesses the normative role of custom in producing legal rulings. Modern Islamic-finance models are intentionally excluded; the discussion is confined to the classical legal framework and the historical continuity of movable waqfs. The study concludes that a contemporary cash waqf can maintain its legitimacy only if (i) the founder irrevocably divests ownership of the capital, (ii) the waqf deed explicitly affirms perpetuity, (iii) revenues are managed through interest-free financial instruments, and (iv) operations are conducted by institutions serving the public good. Thus, the article fills a historiographical gap and offers a theoretical blueprint for establishing cash waqfs that are compliant with Islamic law, free from ribā, transparent and sustainable.

Keywords: Islamic Law, Ḥanafî Jurisprudence, Cash Waqfs, Legitimacy, Endowment of Movable Assets.

Giriş

Para vakıfları, geçmişten günümüze İslâmî vakıf medeniyetinin tartışmalı bir konusu olarak kendine yer edinmiş ve özellikle Hanefî mezhebi çerçevesinde farklı içti-hadî değerlendirmelere konu olmuştur. Mülkiyetin devri, vakfın bağlayıcılığı ve menkul malların vakfedilip edilemeyeceği gibi meseleler, bu vakıf türünün hukuki zeminini şekillendiren temel tartışma alanlarını oluşturmuştur. Özellikle Züfer b. Hüzeyl’e (ö. 158/775) atfedilen ve nakit paraların vakfını câiz gören görüş, ilk dönem kaynaklarda açık biçimde yer almamakla birlikte, hicrî 9. yüzyıldan itibaren Hanefî literatüründe belirgin bir şekilde görünür hâle gelmiştir. Bu durum, para vakıflarına dair fikhî temellendirmenin tarihsel süreç içerisinde nasıl inşa edildiğine ve hangi delillerle meşrulaştırıldığına dair daha derinlikli bir incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Mevcut literatürde para vakıfları üzerine yapılmış çok sayıda kıymetli çalışma bulunmasına rağmen, bu çalışmaların önemli bir kısmı Osmanlı dönemi uygulamalarına odaklanmakta ve Züfer’e nispet edilen görüşün kaynaklardaki izini sistematik biçimde takip etmemektedir. Bu çalışmada, para vakıflarının Hanefî mezhebi içerisindeki yerini ve fikhî arka planını yeniden ele almak, bu vakıf türünün klasik fıkıh literatüründeki gelişimini tespit etmek ve geç dönem Hanefî müellifleri tarafından nasıl yorumlandığını ortaya koymayı amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, klasik fıkıh metinlerine dayalı olarak nitel bir yöntem izlenmiş, ilgili görüşlerin geçtiği kaynaklar tarihsel sıraya göre taranarak değerlendirilmiştir. Böylece, literatürde eksikliği hissedilen tarihsel-

fıkhî süreklilik çizgisi ortaya konulmakta, Züfer'e atfedilen görüşün mezhep içi etkisi açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmanın özgün katkısı, Züfer b. Hüzeyl'e atfedilen para vakfı görüşünün klasik Hanefî kaynaklarda geç dönemden önce yer almadığını tespit ederek, bu görüşün fıkıh literatüründeki tarihsel izini sistematik biçimde takip etmesi ve özellikle İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) sonrası kaynaklarda nasıl alınıp geliştirildiğini göstermesidir. Literatürde genellikle para vakıflarının Osmanlı uygulamaları yahut genel meşruiyet tartışmaları bağlamında ele alındığı görülmekte, buna karşılık Züfer'e nispet edilen bu görüşün mezhep içi tedavül seyri yeterince incelenmemektedir. Bu çalışmanın özgün yönü, söz konusu görüşün erken dönem Hanefî metinlerde doğrudan yer almadığını göstermesi, nispetin geç dönemde ortaya çıktığını belgelemesi ve mezhep içindeki içti-hadî dönüşümleri klasik kaynaklar üzerinden ayrıntılı olarak analiz etmesidir. Bu yönüyle çalışma hem Hanefî fıkıh metodolojisi hem de para vakıflarının genel vakıf hukuku içindeki gelişimi açısından literatüre yeni bir katkı sunmaktadır.

1. İslam Hukukunda Vakıf Kavramının Değerlendirilmesi

Vakıf hukukunun genel yapısı ele alındığında, özellikle Hanefî mezhebine göre vakıf; bir malın mülkiyetinin Allah'a tahsis edilerek gelirin sürekli biçimde belirli amaçlara ayrılmasıdır. Hanefî fıkında vakfın temel özelliği, mülkiyetin el değiştirmemesi ve vakfedilen malın belirlenen amaçlar doğrultusunda sürekli olarak kullanılmasını güvence altına almasıdır. Vakfın kurucusu (vâkıf), vakfın gelirlerinin (galle) hangi amaçlarla kullanılacağını vakfiyede ayrıntılı olarak belirtebilmektedir. Vakfın yönetiminden sorumlu olan kişi veya müteveli heyeti varsa o heyetin doğal üyesi konumundaki nâzır ise vakfiyede belirtilen esaslara uygun biçimde gelirlerin dağıtımını sağlar. Nâzır, ayrıca vakıf malının korunması, gelirlerin toplanması ve belirtilen amaçlar doğrultusunda harcanmasından sorumlu olup, vakfın sürekliliğini ve amaçlarına uygun şekilde işlemlerini temin eden temel görevli konumundadır.¹

¹ Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dimaşkî, *ed-Dürri'l-muhtâr* (İstanbul: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 2011), 312; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.), 4/512; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î' fî tertîbi's-şerâ'î'* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1986), 5/134; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî, *el-Hidâye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 3/57; Münir Yaşar Kaya, *Osmanlı Vakıf Hukuku: Ömer Hilmi Efendi'nin Ahkâmü'l-Evkâfı Özelinde*, (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 79-87.

Akit teorisi açısından değerlendirildiğinde, vakıf; tek taraflı irade beyanına dayanan, câiz ve bağlayıcı (lâzım) bir hukukî işlem olarak kabul edilmektedir.² Her ne kadar vakıf ile hibe arasında belirli benzerlikler bulunsun da bağlayıcılık bakımından aralarında temel farklar mevcuttur. Hibe akdinde, bağışta bulunan kişi, malı üzerinde tasarruftan vazgeçme yetkisini muhafaza etmekte ve söz konusu işlem bağlayıcı olmayan (gayr-i lâzım) bir nitelik taşımaktadır. Buna karşılık, vakıf akdi bağlayıcı (lâzım) olup, vâkıf vakfettiği mal üzerindeki tasarruf hakkını tümüyle yitirmektedir. Bununla birlikte, Ebû Hanîfe bu genel yaklaşımdan ayrılarak vakfı bağlayıcı bir işlem olarak görmemiş; vakfedilen malı emanet kapsamında değerlendirmiş ve vakfı bir âriyet (iâre) işlemi olarak nitelemiştir. Bu görüşe göre, vâkıf, vakıf malı üzerindeki mülkiyet ve tasarruf yetkisini tamamen sona ermez. Buna mukabil, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin de aralarında bulunduğu çoğunluk, vakfın kuruluşuyla birlikte mülkiyetin vâkıftan çıkarak Allah'a tahsis edilmiş bir statü kazandığını ve vakıf işleminin bağlayıcı nitelik taşıdığını kabul etmektedir.³

Vakıf hukuku bağlamında fukaha, yardıma muhtaç kişilerin haklarının gözetilmesi kaydıyla, vakıfların ecr-i misil (emsal kira bedeli) ve icâre (kira) gelirlerinden istifade edebileceğini ifade etmişlerdir. Vakıf müessesesinin temel ilkelerinden biri olan ebediyet (te'bîd) şartı gereği, vakıfların esas olarak gayrimenkullerden (akar) oluşması esastır. Bu nedenle, vakfedilen gayrimenkullerin satışı, değiştirilmesi (tağyir) ve başka bir mülkle takası (tebdil), istisnai durumlar haricinde mümkün görülmemiş, vakıf gelirlerinin süknâ (oturma hakkı) veya icâre (kira) yoluyla elde edilmesi temel prensip olarak benimsenmiştir.⁴

Menkul varlıkların, özellikle dinar ve dirhemlerin icâre akdi ile kiraya verilmesinin mümkün olmaması özellikle Hanefîler tarafından bu tür sermayenin mudârebe (sermaye işletme ortaklığı) yöntemiyle işletilmesi fikrinin benimsenmesine yol açmıştır. Vakıf malları bağlamında mudârebe akdi, vakıf sermayesinin ticari faaliyetlerde kullanılarak elde edilen kârın fakirlere ve muhtaçlara tahsis edilmesini öngören bir

² Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 29.

³ Molla Hüsrev, *ed-Durerü'l-hukkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, nşr. Hasan b. 'Ammâr eş-Şerniblâlî (Türkiye: Dârü's-sa'âde, Ahmed Kâmil Matba'ası, 1329-1330/1911-1912), 2/132; Merginânî, *el-Hidâye*, 3/22. (والأصح أنه جائز عنده إلا أنه غير لازم بمنزلة العارية، وعندهما حبس العين على حكم ملك الله تعالى فيزول ملك الواقف عنه إلى الله تعالى على وجه (تعود منفعة إلى العباد فيلزم ولا يباع ولا يوهب ولا يورث)

⁴ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakika (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1937), 3/56.

yöntem olup, teoride fukaha arasında yaygın kabul görmüş ve para vakıflarının işleyişinin temel dayanağı haline gelmiştir.⁵

Şâfiî mezhebinde vakıf, Hanefî mezhebine benzer şekilde bir malın mülkiyetinin Allah'a tahsis edilerek, o maldan elde edilen gelirin sürekli olarak önceden belirlenmiş amaçlara yönlendirilmesi olarak tanımlanır. Bu anlayışta da vakfedilen malın mülkiyetinin tamamıyla Allah'a ait olduğu kabul edilir ve vâkıf, vakfettiği mal üzerinde artık herhangi bir tasarruf yetkisine sahip değildir. Vakfın idaresi ve/veya işleyişinden sorumlu olan nâzır, vakfiyede belirtilen şartlar doğrultusunda gelirlerin yönetiminden sorumludur. Bununla birlikte bazı Şâfiî fakihlerine göre vâkıfın, vakıf üzerinde belirli bir düzeyde kontrolünü sürdürmesi mümkündür.⁶

Şâfiî'nin vakıf hukukuna ilişkin temel görüşlerinin kaynağı, efendinin kölesini azat ettikten sonra (ıtk), köle üzerindeki tasarruf yetkisinin sona ermesi prensibidir. Şâfiî, vakfedilen malın mülkiyetinin vakıf kurucusundan ayrılmasını ve bu mal üzerinde tasarruf yetkisinin tamamen sona ermesini, azat edilen kölenin durumuyla benzer bir çerçevede değerlendirmektedir.⁷ Dolayısıyla Şâfiî mezhebinde vakfın kuruluş anından itibaren mülkiyet hakkının vakfedenden kesin olarak çıkması gerektiği hususu temel ilke olarak benimsenmiştir.⁸ Bu yaklaşım, vakıf hukukunun esaslarını şekillendiren temel ilkelerden birisi olarak görülmektedir.

Mâlikî mezhebinde vakıf, genel olarak mülkiyeti ve gelirleri belirli bir hayır veya amaç doğrultusunda tahsis edilen ve kural olarak süresiz biçimde tesis edilen mallar şeklinde tanımlanır. Bununla birlikte Mâlikî fikhı, bazı istisnai durumlarda vakıfların belirli bir süreyle sınırlandırılmasına izin vermektedir. Vakfın yönetimi açısından sorumluluk, mütevellî yahut nâzıra ait olup vakfın kuruluş amacına uygun şekilde işleyişini sağlamakla yükümlüdür. Diğer mezheplerden farklı olarak Mâlikî mezhebi, belirli koşullarda vakfedilen malların mülkiyetinin süreli olmak bakımından kısmen vakfedenin (vâkıf) kontrolünde kalabileceğini kabul eder.⁹ Bununla birlikte söz konusu

⁵ Süleyman Kaya vd., "Cash Management Methods of 18th Century Cash Waqfs in the Light of Accounting Records", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3/3 (Kasım 2017), 50-62.

⁶ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003), 215; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983), 4/45; Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî el-Kazvîni, *Fethu'l-'azîz fî Şerhi'l-Vecîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1997), 6/182; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* (Kahire: Matbaa el-İstikame, 1983), 5/112.

⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 4/53.

⁸ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 511.

⁹ Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr el-Adevî, *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ Muhtasarı Sîdî Halîl* (Kahire: Matbaa el-Amira, 2004), 189; Ziyâüddîn Ebû'l-Mevdedde (Ebû's-Safâ, Ebû'z-Ziyâ) Halîl b. İshâk b.

esneklik, vakfın aslî gayesinden sapma ve kötüye kullanım risklerini de beraberinde getirebilecektir.

Hanbelî mezhebine göre vakıf, mülkiyetinin Allah adına temlik edilmesi ve elde edilen gelirlerin belirli hayır ve hizmet amaçları doğrultusunda tahsis edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu mezhepte vakfın süresiz olması gerektiği hususu önemle vurgulanır. Vakfın idaresi ve işleyişi hususunda yönetici konumundaki nâzır sorumlu tutulmakta olup vakfın kuruluş gayesine uygun hareket etmekle yükümlüdür. Hanbelî mezhebinde vakfedilen mal, mutlak anlamda Allah'ın mülkü kabul edilmekte ve vakfedenin (vâkıf) vakıf malı üzerinde herhangi bir tasarruf veya süreli/süresiz mülkiyet hakkının kalmadığı açıkça belirtilmektedir.¹⁰

Bu bilgilerden hareketle, mezhepler arasında vakıf hukuku konusunda farklı yaklaşımlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Hanefî mezhebi (Ebû Hanîfe hariç) ile Hanbelî mezhebi, vakfedilen malın mülkiyetinin süresiz olarak tamamen Allah'a ait olduğu görüşünü benimserken, Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri belirli durumlarda vakfedenin vakıf malı üzerinde süre veya yönetim bakımından kısmi kontrolünü sürdürebileceğini kabul etmektedir. Mezhepler arasındaki bu yapısal farklılıklar, özellikle para vakıflarının işletilmesi sürecinde ciddi hukukî sonuçlara yol açabilecektir. Vakfedilen nakdin işletilmesiyle elde edilen kârın yönetimi konusunda, vakfedenin mal üzerindeki tasarrufunun süreli olarak devam ettiği durumlarda ortaya çıkacak belirsizlikler, ribâ riski taşıyan işlemlerin doğmasına zemin hazırlayabilecektir. Bu sebeple, mülkiyetinin süresiz olarak tamamen Allah'a ait olduğu kabul edilen ve tüzel kişiliğe sahip vakıf modelinin, günümüzde kurulacak bir para vakfı açısından daha güvenli ve tercih edilebilir bir yapı sunduğu söylenebilir. Bu model, hem vakıf gelirlerinin amaç doğrultusunda kullanılmasını temin etmekte hem de şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda yönetim mekanizmasını güçlendirerek vakıf sisteminin toplumsal adalet ve ekonomik sürdürülebilirlik işlevlerini pekiştirmektedir.

Mûsâ el-Cündî, *el-Muhtasar* (Beyrut: Dâru'l- Fikr, 2000), 251; Ebû'l-Vefîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Matbaa el-Kübra, 1986), 2/87; Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî ibnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2003), 2/95.

¹⁰ 'Abdullâh b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1998), 6/147; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ' 'an (metn)i'l-lknâ'* (Riyad: Daru'l-Kütüb el-Arabiya, 1996), 3/210; Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *el-Kavâ'id (Tahrîrü'l-kavâ'id ve tahrîrü'l-fevâ'id)* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001), 172.

2. Vakıf Hukukunun Vasiyet, Hibe ve Sadaka Hükümleri ile İlişkisi

İslâm vakıf hukuku, vasiyet, hibe, sadaka ve miras gibi hükümlerle ilişkili ve ortak yönleri olan bir sistemdir. Ancak bu ortak yönler ve ilişki, vakfın hukuki mahiyetini bütünüyle açıklamak için yeterli değildir. Zira her bir tasarruf türü, kendi şartları, sonuçları ve geçerlilik hükümleri bakımından farklı fikhî ilkeler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Fukahâ, vakfın bu tasarruflardan hangisine daha çok benzediği ve hangi hüküm kategorisine kıyas edilebileceği hususunda farklı içtihatlar ileri sürmüştür. Bu durum, vakfın tanımı, bağlayıcılığı ve mülkiyetin devri gibi konularda mezhepler arası önemli ihtilafların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bununla birlikte klasik dönem fıkıh literatüründe vakıf, çoğunlukla atâyâ, vasiyet, hibe ve sadaka konu başlıklarıyla ilişkilendirilmiş, her bir mezhep kendi usûlî ilkeleri doğrultusunda vakfın fikhî mahiyetini ve kapsamını farklı biçimlerde tayin etmişlerdir.¹¹

2.1. Vasiyet Hükümleri ile İlişkisi

Vasiyet, İslâm hukukunda bir kimsenin vefatından sonra mal varlığının belirli bir kısmı üzerinde tasarrufta bulunmasına imkân tanıyan ve belirli şartlar altında bağlayıcılığı kabul edilen bir hukukî tasarruftur. Ancak bu tasarruf yetkisi sınırsız değildir. Miras hukukunun temel ilkeleri uyarınca, murisin vasiyet yoluyla terekenin tamamı üzerinde tasarrufta bulunması mümkün görülmemiş; vârislerin haklarını korumak amacıyla bu yetki, terekenin yalnızca üçte biri ile sınırlandırılmıştır.¹² Buna göre miras bırakan kişi, mal varlığının üçte birini dilediği gibi vasiyet edebilirken, kalan üçte ikisi yasal mirasçılar arasında şer'î miras hükümleri doğrultusunda paylaştırılmak zorundadır.

Vakıf hukuku, özellikle ölüm sonrası geçerlilik kazanan tasarruflarla olan benzerliği çerçevesinde, vasiyet ve miras hükümleriyle sıkı bir ilişki içerisinde değerlendirilmiştir. Klasik fıkıh kaynaklarında, Hz. Peygamber'e atfedilen "Biz peygamberler

¹¹ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 310; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürrü'l-muhtâr*, 4/510; Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* 5/130; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/57; Nenevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 210-212; eş-Şâfiî, *el-Üm*, 4/40-45; Râfiî, *Fethu'l-'azîz fi Şerhi'l-Vecîz*, 6/180-182; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, 5/110-115; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir 'alâ Muhtasarı Sidi Halil*, 175-185; Cundî, *el-Muhtasar*, 245-250; İbni Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 2/80-87; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/85-95; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/147; Buhûti, *Keşşâfü'l-knâc 'an (metn)i'l-İknâc*, 3/205-210; İbn Receb, *ed-Dimaşkî, el-Kavâ'id (Takrîrü'l-kavâ'id ve tahrîrü'l-fevâ'id)*, 165-175.

¹² İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, thk. Halil İmran el-Mansûr (Beyrut: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye, 1998), 417.

vasiyet, diğeri ise hayattayken yapılan ve ikiye ayrılan bağışlardır. Bu ikinci grupta, yalnızca bağışlayan kişinin beyanı ile tamam olan işlemler (vakıf) ile hem bağışlayan hem de alan tarafın beyanını gerektiren işlemler (hibe) ayırt edilmektedir.¹⁷

Bu ayırım, vakıf ile hibenin sadece birer bağış türü olmakla kalmayıp, fikhî açıdan farklı hukukî işlemler olduğunu gösterir. Vakıf, yalnızca bağışlayan kişinin tek taraflı irade beyanıyla kurulur ve bağlayıcıdır; mülkiyetinin teslimi açısından ihtilaflar olmakla birlikte alıcının kabulüne veya teslim işlemine gerek yoktur. Buna karşılık hibe, ancak hem bağışlayanın hem de alıcının rızasıyla ve malın teslimiyle tamamlanır. Bu durum, vakfın daha kalıcı ve geri alınamaz bir hukukî işlem olduğunu, hibenin ise daha esnek ve taraf iradelerine dayalı bir tasarruf olduğunu ortaya koyar.

Hibe, İslâm hukukunda bağlayıcılığı bulunmayan (gayr-i lâzım) bir akit olup, belirli bir malın karşılıksız olarak başkasına devrini ifade eder.¹⁸ Vakıfla hibenin bu yönüyle kıyaslanması, özellikle mülkiyetin devri ve bağlayıcılık düzeyi bakımından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre vakıf da benzer şekilde gayr-i lâzım bir işlemdir ve vakfedilen malın mülkiyeti, ancak vasiyet yoluyla ve ona isnâd edilen bir görüşe göre hâkimin hükmüyle sabit hâle gelebilir.¹⁹

Buna karşılık Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed eş-Şeybânî, vakıf akdinin “vakfettim” beyanıyla birlikte kesinlik kazandığını ve vakfedilen malın mülkiyetinin hükmen Allah’a tahsis edildiğini ileri sürmüşlerdir. Özellikle Şeybânî, vakfın geçerliliği için malın teslimini de şart koşar.²⁰ Bu durumda vakıf konusu malın menfaati, kamu yararına hizmet etmek üzere toplumun kolektif yararına sunulmuş olur; böylece vakıf akdi bağlayıcı (lâzım) hâle gelir. Ancak bu bağlayıcılığın kapsamı, vakfedilen malın türüne göre farklılık arz eder. Menkul mallar söz konusu olduğunda, örf ve özel bağlamlara (örneğin cihâd) tahsis edilmiş mallar için istisnalar gündeme gelir.

Bu noktada, vakfedilen malın mülkiyetinin vâkıfın uhdesinden tamamen çıkıp çıkmadığı meselesi, özellikle menkul malların vakfedilmesinde mezhep içi ihtilafların artmasına neden olmuştur. Nitekim gayrimenkul malların dâhi mülkiyet devri

¹⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 4/53.

¹⁸ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'* (Beyrut: Dâri'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994), 3/166. (ثم إذا صحت الهبة عند وجود شرائطها واحتجنا إلى بيان الحكم فنقول حكم الهبة ثبوت (أملك للموهوب له غير لازم حتى يصح الرجوع والقسح عندنا)

¹⁹ Molla Hüsrev, *ed-Durerü'l-hukkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2/132; Murat Beyaztaş, *İslâm Hukukuna Göre Vakıflarda Değişim Esasları (Tağyir ve İstibdâl)* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları-147, 2021), 31-35.

²⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Riyad: Kral Muhammed bin Suud İslâm Üniversitesi Şeriat Fakültesi, 1410/1990), 12/27; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 4/510; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hukkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2/133.

açısından problemlili olduğu ileri sürülürken, menkul malların vakfı daha da tartışmalı bir konuma yerleşmiştir. Öte yandan, vakıf hukukunu hibe veya kölelikteki velâ akdi ile kıyaslayan bazı yaklaşımlar,²¹ kölenin azat edilmesinden sonra bile tam anlamıyla efendisinin mülkiyetinden çıkmadığını göz ardı ederek, vakfın mülkiyet bağlamında kurduğu farklı yapıyı yeterince dikkate almamış görünmektedir.

Yukarıda ortaya konan klasik fikhî çerçeve dikkate alındığında, günümüzde bir para vakfı kurarken, en başta vakfedilen paranın mülkiyetinin açık biçimde vâkıfın malvarlığından çıkarılması gerekir; zira Hanefî geleneğinde Ebû Hanîfe'nin vakfı gayr-i lâzım sayan yaklaşımı karşısında, Ebû Yûsuf ve Şeybânî gibi âlimler vakıf akdinin bağlayıcı olabilmesi için kesin bir irade beyanı ve hatta teslim şartı aramışlardır. Bu bağlamda, para vakfının geçerli olabilmesi için “vakfettim” beyanının açıkça yapılması, paranın fiilen vakfa tahsis edilmesi ve kullanım amacının toplum yararına yönlendirilmesi gerekir. Ayrıca, menkul mallar üzerindeki tartışmalar göz önünde bulundurularak, vakfın yapısı, işleyişi ve gelir yönetimi konularında açık ve bağlayıcı bir vakıf senedi hazırlanmalıdır. Böylece hem bağlayıcılık sorunu bertaraf edilir hem de klasik fıkıh ile modern uygulama arasında tutarlılık sağlanmış olacaktır.

3. Vakfın Kuruluş Amacı ve Sosyal Fonksiyonu

İslâm hukukunda vakıflar, esas itibarıyla yardıma muhtaç kimselerin ihtiyaçlarını karşılamak ve Allah'a kurbîyet (yakınlık) sağlamak amacıyla tesis edilmektedir. Hanefî fakihlerine göre vakfedilen malın semeresi (gelir ve menfaati), yalnızca ihtiyaç sahiplerine tahsis edilmelidir; vakfın, iâre veya süknâ gibi karşılıksız kullanım yollarına yönlendirilmesi câiz görülmemektedir.²² Benzer şekilde, vakfın süknâ (geçici oturma) hakkına sahip olan bir kişinin, bu hakkını üçüncü bir şahsa kiraya vermesi de hukuken geçerli değildir.²³ Aynı şekilde, vakıf mallarının icâre (kira) yoluyla kullandırılması da belirli süre sınırlamalarına tâbi tutulmuş, gayrimenkuller için bu süre üç yıl, menkul mallar için ise en fazla bir yıl olarak belirlenmiştir.²⁴ Bu düzenlemeler, vakıf malının

²¹ Şâfiî'nin vakıf-hibe ayırımına dair yukarıda zikredilen tasnifi, esasen vakfedilen malın mülkiyetinin bağlayıcı biçimde vakıf kurucusundan çıkması gerektiği yönündeki temel yaklaşımına dayanır. Nitekim onun vakıf anlayışı, kölesini azat eden efendinin artık o köle üzerindeki tasarruf yetkisinin sona ermesiyle vakfedilen mal üzerindeki tasarrufun da tamamen kalkmış sayılması gerektiği prensibiyle temellendirilmiştir.

²² Merginânî, *el-Hidâye*, 3/22; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 3/56.

²³ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2/138; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/373.

²⁴ Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 3/56; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 2/130-140; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 3/370-374.

kötüye kullanımını engellemeyi ve vakfın kurumsal gayesinin korunmasını amaçlamaktadır.

Bu süre sınırlamaları, para vakıflarının işleyişinde de geçerliliğini korumaktadır. Hanefî fıkına göre menkul kıymetlerin kiralanmasında azami sürenin bir yıl ile sınırlandırılması, para vakıflarının kredi olarak tahsis edeceği nakit varlıkların da en fazla bir yıl vadeyle kullandırılmasını gerektirmektedir. Bu yaklaşım, vakıf hukukunun süreklilik, emniyet ve kamu yararına hizmet ilkeleriyle örtüşmektedir. Bu çerçevede, para vakıflarının hem finansal disiplini koruması hem de kuruluş amacına uygun biçimde faaliyet göstermesi sağlanmaktadır.

Bununla birlikte, günümüzde kurulacak modern para vakıflarının kredi verme pratikleri açısından klasik dönem hükümlerinin ötesine geçen yeni içtihat ve düzenlemelere ihtiyaç duyulacağı da açıktır. Zira ekonomik yapıların ve finansal ihtiyaçların çeşitliliği, geleneksel süre ve işlem kısıtlamalarının yeniden yorumlanmasını gerekli kılmaktadır.

4. Mezhepler Arası Maksat Farklılıkları

Hanefî mezhebi, vakıf akdinin temel amacı olarak Allah’a yakınlık niyetini esas alırken, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri bu amaca ek olarak vakıftan faydalananların mâsiyet (günah) unsurlarından korunmasını ve sosyal düzenin tesisi gibi daha geniş gayeleri de göz önünde bulundurmuştur.²⁵ Dolayısıyla mezhepler arasında vakfın sadece bir ibadet aracı mı yoksa aynı zamanda sosyal-ahlakî bir düzen kurumu mu? olduğu yönünde anlam farklılıkları doğmuştur.

Vakfın gelirlerinin (galle) hangi amaçlara tahsis edileceği konusunda mezhepler arasında çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Hanefî fakihlerine göre, vakfın kuruluş amacı yalnızca Allah’a kurbîyet (yakınlık) niyetiyle sınırlı olmalı; bu sebeple vakıf gelirleri öncelikli olarak fakir, miskin ve benzeri yardıma muhtaç kimselerin ihtiyaçlarının karşılanmasına tahsis edilmelidir. Vakıf müessesesi, sadaka gibi, kişiyi Allah’a yaklaştıran bir ibadet biçimi olarak değerlendirildiğinden, gelirlerin zengin kimselere aktarılması ilk bakışta bu kurbîyet anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Bununla birlikte, vakıf gelirlerinden zenginlerin istifade edip edemeyeceği hususunda fakihler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.²⁶ Bu durum, vakfın gelir tahsisi bağlamında mezhepler arası anlayış farklılıklarını ve kurbîyet ilkesinin yorumlanmasındaki çeşitliliği yansıtmaktadır.

²⁵ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, 524; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/40; Muhammed b. Abdullah, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Haraşî el-Mâlikî, *eş-Şerhu'l-kebir 'alâ Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1318), 6/80; Murat Beyaztaş, *İslâm Hukukuna Göre Vakıflarda Değişim Esasları (Tağyir ve İstibdâl)*, 63-66.

²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/33; Merginânî, *el-Hidâye*, 3/21-23.

Bu çerçevede, vakıf kurumu yalnızca bireyin manevî kurtuluşunu hedefleyen bir ibadet biçimi olmanın ötesinde, toplumun genel refahını ve ahlâkî düzenini destekleyen çok boyutlu bir sosyal mekanizma olarak değerlendirilmiştir. Nitekim genel vakıf ilkelere uygun biçimde tesis edilecek modern bir para vakfı da öncelikli olarak yardıma muhtaç kesimlerin desteklenmesini ve toplumun alt sosyoekonomik katmanlarında yer alan bireylerin güçlendirilmesini hedeflemelidir. Bu itibarla, günümüz İslâmî finans kurumlarının mevcut faaliyetlerini bu toplumsal sorumluluk perspektifiyle yeniden değerlendirmeleri ve asli vakıf maksatları doğrultusunda daha kapsayıcı modeller geliştirmeleri önem arz etmektedir.²⁷

5. Vakfın Sıhhat Şartları

Vakıf akdinin geçerliliği, fikhî kaynaklarda ayrıntılı şekilde ele alınan birtakım sıhhat şartlarına bağlıdır. Bu şartların başında, vakfedilen malın (mevkûf) belirli, meşru ve vâkıfın mülkiyetinde bulunması gelir. Ayrıca, mevkûfun tefrîzi, yani hisselerinin ayrılması, vakfın geçerliliği açısından önemli bir ilkedir. Ortak mülkiyet konusu olan müşâ malların vakfedilmesi, çoğunluk fakihlerce câiz görülmemekle birlikte, Ebû Yûsuf bu tür malların vakfını geçerli saymaktadır. Genel kanaate göre ise ancak taksim işlemi tamamlanmış ve şahsa tahsis edilmiş hisselerin vakfedilmesi mümkündür.²⁸

Sıhhat şartlarından biri de vakfedilen malın teslim edilebilir nitelikte olmasıdır. Zira fiilî teslimi (kabz) mümkün olmayan varlıkların vakfı geçerli sayılmamaktadır. Bu bağlamda, sadece fiziksel olarak tasarrufa konu olabilen, yani teslim alınabilir nitelikteki malların vakfedilmesi mümkündür. Ayrıca, vâkıfın vakfettiği maldan herhangi bir kişisel menfaat elde etmemesi, bu malı kendi tasarrufunda tutmaması da bir diğer önemli ilkedir. Vakfın sıhhati açısından bir başka temel şart da ebediyet ilkesidir. Şeybânî'ye göre, vakfın sürekliliğini temin etmek için “ebediyen” lafzının vakıf beyanında açıkça zikredilmesi gerekmektedir. Buna mukabil Ebû Yûsuf, “vakfettim” ifadesinin zımnen ebediyet anlamını içerdiğini savunmakta ve ayrıca bir beyana gerek görmemektedir. Bu görüş ayrılığı, vakfın sürekliliğine ilişkin lafzî şartların yorumlanmasında farklı yaklaşımların benimsendiğini göstermektedir.²⁹

Son olarak, mülkiyetin devrine ilişkin şartlar da vakfın geçerliliğinde belirleyici rol oynamaktadır. Ebû Hanîfe'ye atfedilen bir görüşe göre, bir vakfın hukuken bağlayıcılık kazanması için mahkeme kararıyla tescil edilmesi veya “ölümüm halinde bu evi

²⁷ Murat Çizikça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, (İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993), 80-96.

²⁸ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrîd* (Kahire: Daru's-Selam, 1427/2006), 8/794.

²⁹ Mevşîlî, *el-Ihtiyâr*, 3/50-52.

vakfedeceğim” şeklinde vasiyete benzer bir beyanla şartlı olarak tesis edilmesi gerekir. Buna karşılık, Ebû Yûsuf, sözlü beyanı yeterli görürken, Şeybânî vakfın geçerli sayılabilmesi için vakfedilen malın bir mütevellîye devredilmesini ve bu devir işleminin fiilî olarak gerçekleştirilmesini şart koşmaktadır.³⁰

Bu çerçevede, modern bir para vakfının İslâm hukukuna uygun şekilde tesis edilebilmesi için klasik kaynaklarda zikredilen tüm sıhhat şartlarının titizlikle yerine getirilmesi gerekmektedir. Özellikle vakıf senedinin tescilinde, vakfın sürekliliğine vurgu yapan “ebediyen” gibi açık ve bağlayıcı lafızların kullanılması, hem vakfın hukukî geçerliliğini güvence altına almakta hem de vakıf müessesesinin daimiliğini esas alan fikhî ilkelere uygun bir yapı tesis etmektedir. Öte yandan, günümüzde yüksek meblağlı ve uluslararası düzeyde faaliyet gösterecek bir para vakfında, vakıf konusu malın (nakdî ya da sair menkul varlıkların) tasarruf yetkisinin vakfı kuran kişi tarafından tam kapasiteyle kullanılıyor olması, ileride doğabilecek ihtilafların önüne geçilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

6. Menkul Varlıklar Açısından Para Vakıflarının Meşruiyeti

Menkul varlıkların vakıf kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesi, İslâm hukukunun vakıf konusu içinde öteden beri tartışılmalı olan önemli bir başlık olarak öne çıkmaktadır. Özellikle gayrimenkul varlıkların vakfedilmesinin câiz olduğu konusunda mezhepler arasında genel bir uzlaşma mevcutken, menkul malların — özellikle de nakit paranın, kitapların, teçhizatın ve benzeri taşınabilir unsurların— vakfedilmesine ilişkin ciddi fikhî ihtilaflar bulunmaktadır. Bu ihtilaflar yalnızca eşyanın niteliğiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda vakıf hukukunda süreklilik (te’bîd), mülkiyetin devri, ayının korunması gibi temel ilkelerin nasıl yorumlanacağı sorusunu da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, menkul varlıkların vakfına ilişkin yaklaşımlar, vakıf hukukunun kavramsal sınırlarının yeniden tanımlanmasına zemin hazırlayan mezhepler arası içtihadî farklılıkların dikkat çekici bir örneğini teşkil etmekte; aynı zamanda para vakıflarının meşruiyeti etrafında şekillenen tartışmaların temel eksenini oluşturmaktadır.³¹

6.1. Menkul Varlıklar Vakfına Dair Hanefî Yaklaşım

Ebû Hanîfe, menkul malların vakfedilmesini câiz görmemekte; vakfın ancak gayrimenkuller (akar) gibi süreklilik arz eden varlıklar üzerinde geçerli olabileceğini

³⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, 3/15; Ali Himmet Berki, “İslâm’da Vakıf: Sahîh ve Gayr-i Sahîh Nev’ileri I”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1-4 (1957), 23-23.

³¹ Süleyman Kaya vd., “Cash Management Methods of 18th Century Cash Waqfs in the Light of Accounting Records”, 55.

savunmaktadır. Buna mukabil Ebû Yûsuf, gayrimenkullerle birlikte onlara tabi olan menkul varlıkların da vakfedilebileceğini ileri sürmektedir. Örneğin, bir su değirmeni- nin vakfedilmesi durumunda, onun işlemesini sağlayan ip, kova gibi menkul unsurların da vakfa dâhil edilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü menfaatin tamamı ancak bu unsurların birlikte değerlendirilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu çerçevede, Ebû Yûsuf'a göre gayrimenkule bağlı menkul malların vakfı câizdir. Kitapların vakfı da benzer bir şekilde, her ne kadar menkul mallar kategorisinde yer alsalar da toplumda yaygın bir şekilde vakfedilmeleri nedeniyle örf ve teamül esas alınarak meşru kabul edilmiştir. Buna karşılık dinar ve dirhemlerin vakfına yönelik olarak, benzeri bir teamülün oluşmadığı ve bu tür paraların vakfın ebediyet şartını taşımadığı gerekçesiyle para vakıflarının câiz olmadığı yönünde görüşler ileri sürülmüştür.³² Bu yaklaşım, vakıf kurumunun kalıcılık ve süreklilik (te'bîd) esasına dayanması gerektiği ilkesine vurgu yapmakta ve menkul malların vakfedilmesine ilişkin fikhî yaklaşımlar arasındaki farklılığı açık biçimde ortaya koymaktadır.

Menkul varlıkların vakıf konusu yapılabilmesi, klasik fıkıh anlayışında genellikle söz konusu uygulamanın toplumda yaygınlık kazanarak örfi bir teamül hâline gelip gelmediği ölçüsünde değerlendirilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber ve sahâbe dönemine ait kaynaklarda kitapların vakfedildiğine dair açık bir rivayet bulunmamakla birlikte, Hanefî fakihlerinden Bâbertî (ö. 786/1384), kendi döneminde kitap vakfının toplumda teamül haline geldiğini ve bu sebeple câiz sayıldığını ifade etmiştir. Bâbertî, örf ve teamülün belirli şartlar altında genel kıyasa takdim edilebileceğini savunarak, kitap vakfının meşruiyetini bu bağlamda temellendirmiştir.³³

Bu yaklaşım, vakıf hukukunda hüküm üretiminde sosyal gerçekliklerin ve pratik ihtiyaçların göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koyan örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, vakıf hukukunda menkul malların vakfına ilişkin hükümler de örf ve teamül ekseninde şekillenerek zamanla değişime uğrayabilmekte; bu da örf-kıyas ilişkisinin İslâm hukukunun işleyişinde dinamik ve belirleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Muhammed eş-Şeybânî, vakfedilebilecek malların belirlenmesinde örfün belirleyici bir kaynak olduğunu kabul etmiş ve toplumda yaygın biçimde vakfedilen malların vakıf hukukunun kapsamına dâhil edilebileceğini savunmuştur. Ona göre, bir malın vakıf statüsü kazanabilmesi için onun toplum nezdinde teamül hâline gelmiş olması yeterli bir ölçüttür. Bu çerçevede, kitaplar, cenaze teşhizatı ve benzeri eşyaların vakfı,

³² Ekmeliüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *el-İnâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1970), 6/218.

³³ Bâbertî, *el-İnâye*, 6/219.

menkul mallar olmalarına rağmen, yaygın uygulamaya binaen câiz görülmüştür. Öte yandan, cihatta kullanılmak üzere vakfedilen kalkan, silah ve at gibi savaş teçhizatı ise yalnızca örfte değil, aynı zamanda hadislerde geçen naslara da dayandığı için daha güçlü bir dayanakla meşru kabul edilmiştir.³⁴ Öte yandan, kölelerin, doğrudan vakfı genel olarak câiz görülmemiştir. Ancak bir arazi/evde bulunan köleler veya büyükbaş hayvanlar gibi taşınmazın işletilmesine doğrudan hizmet eden unsurların, vakfın geçerliliği için taşınmazla birlikte vakfedilmesi şart koşulmuştur.³⁵

Bu durum, Hanefî mezhebi çerçevesinde menkul malların vakfına dair genel ya-
sağın, ancak taşınmazla zorunlu işlevsel bağlantı hâlinde olması durumunda esnetile-
bildiğini göstermektedir. Bu değerlendirmeler ışığında, vakfedilecek malların belirlen-
mesinde başlıca ölçütün; yerleşik örf, fiilî teamül ve vakfedilen malın hukuken ve fiilen
tamamlayıcı bir nitelik taşıyıp taşımadığı meselesidir.

Ebû Yûsuf, vakfedilebilecek menkul varlıklar konusunda yalnızca nas ile sabit ol-
muş örfte geçen malların vakfını câiz görmektedir. Buna göre, gayrimenkule bağlı ol-
mayan ancak nas ile sabit olan ve cihatta kullanılacak malların vakfı mümkündür. Bu-
nun haricindeki menkul varlıkların vakfedilmesini câiz görmemektedir. Bununla bir-
likte, Hanefî mezhebi içinde kabul edilen görüş, Şeybânî'nin yaklaşımıdır. Şeybânî'ye
göre genel örf ve teamül hâline gelmiş menkul malların vakfı câizdir.³⁶ Bu görüş mezhep
içinde "ومتقول فيه تعامل" şeklinde kaide hâline getirilmiştir.³⁷ Ayrıca, mezhep içinde bazı
fakihler, örfün yalnızca sahâbe, tâbiîn ve müctehidlerin uygulamalarıyla belirlenebile-
ceğini savunmuştur.³⁸ Bu görüşe göre nas ile sabit olan örf esas alınmalı ve sadece İslâm
toplumunda yerleşik, dinî bağlamda kabul gören örfî uygulamalar dikkate alınmalıdır.
Dolayısıyla, Hanefî mezhebi içinde menkul malların vakfına dair hükümlerde örf, tea-
mül ve nas arasında dengeli bir kıyas yapılmakta ve bu bağlamda vakıf hukukuna yön
veren temel ilkeler şekillenmektedir.

³⁴ Şeyhîzâde (Damat Efendi), *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dâr İhyâ Turası'l-Arabî, 1319), 1/738-739.

³⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/18-19. (وقال أبو يوسف ومحمد: لا بأس بحبس الخيل في سبيل الله) عبد، ولا في شيء سوى العقار والأرضين، إلا أن تكون أرضاً فيها بقر وعبيد لمصالحها، فيشترط وقفها مع الأصل)

³⁶ Ebussuûd Mehmed b. Mehmed b. Mustafa el-îmâdî Efendi, *Risâle fi cevâz-ı vakfî'n-nukûd*, thk. Ebu'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 18 (ومحمد رحمة الله تعالى عليه تركه بالتعامل أيضا) (فأجاز وقفاً ما تعرفه الناس وعليه عامة المشايخ Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 77-78.

³⁷ Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Kenzü'd-dekâ'ik* (Beyrut: Daru'l-Beşâir el-İslâmîyye, 2011), 403.

³⁸ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, 1/739. (وَالْمُرَادُ بِالْمُتَعَامِلِ تَعَامُلُ الْمُضَاهَاةِ وَالتَّابِعِينَ وَالْمُجْتَهِدِينَ مِنْ أَئِمَّةٍ) (الَّذِينَ رَضُوا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى عَلَيْهِمْ وَعَلَيْهَا أَجْمَعِينَ لَا تَعَارُفَ الْعَوَامِ كَمَا قَالَ بَعْضُ الْمُضَلَّاءِ)

Öte yandan İbn Kemal (ö. 940/1534), para vakıflarına ilişkin kaleme aldığı risalesinde, bu tür vakıfların meşruiyeti konusunda müctehid imamlar arasında fikir birliği bulunmadığını vurgulamaktadır. Kendi dönemindeki uygulamalara dikkat çeken İbn Kemal, para vakıflarının yaygın bir hale geldiğini ve toplum tarafından benimsendiğini belirtmektedir. Ayrıca, geçmişteki müctehidlerin de benzer sosyo-ekonomik koşullarla karşılaşmaları durumunda para vakıflarına cevaz verebileceklerini ifade etmektedir.³⁹ Bu yaklaşım, fikhî hükümlerin zamanla değişen toplumsal ve ekonomik şartlar çerçevesinde yeniden yorumlanabileceğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

6.2. Züfer b. Hüzeyl'in Fetvası ve Literatürdeki İzleri

Züfer b. Hüzeyl'e (ö. 158/775) atfedilen, menkul malların—özellikle ribevî nitelik taşıyan dinar ve dirhem gibi nakit varlıkların—vakfedilebileceğine dair fetva, para vakıflarının fikhî temellendirilmesinde sıkça başvuru alan erken dönem delillerden biri olarak öne çıkmaktadır. On beşinci yüzyıl ve sonrasına, menkul malların vakfedilmesinin meşruiyeti genel kabul görmüş olsa da bu tür varlıkların işletilmesi, değerlendirilmesi ve bu işlemlerin ribâ riskiyle ilişkisi tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Buna rağmen, ribevî malların vakıf konusu yapılmasının fikhî temelleri hususunda, Ebussuûd Efendi'nin dönemine kadar yalnızca sınırlı müellifler, özellikle de Kemalpaşazâde, derinlikli değerlendirmeler sunmuştur.

Züfer'e nispet edilen görüş ise klasik fıkıh literatüründe menkul varlıkların sürekliliği bir yarar üretip üretemeyeceği sorusu etrafında şekillenen mezheb içi ihtilaflara anlamlı bir katkı sağlamış; daha sonra gelen fakihlerin menkul mal vakıflarını gerekçelendirme biçimlerinde belirleyici bir referans noktası hâline gelmiştir.

Söz konusu fetva:⁴⁰

عن زفر رجل وقف الدراهم أو الطعام أو ما يكال أو يوزن قال يجوز قيل له كيف يكون قال يدفع الدراهم مضاربة ثم يتصدق بفضلها على الوجه الذي وقف عليه وما يكال ويوزن يباع ويدفع ثمنه مضاربة أو بضاعة كالدراهم.

³⁹ Tahsin Özcan, “İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2000), 31-41.

⁴⁰ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî ibn Âbidîn, *el-'Ukûdû'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidîyye* (Kâhire: Dâru'l-Mârifet, ts.), 1/120; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/364; Ebû Saîd Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve şer'î'atî'n-nebeviyye fî's-sîreti'l-Ahmediyye* (Halep: Matba'atü'l-Halebî, 1348), 4/72; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr şerhi'l-Hidâye*, 6/219; Molla Hüseyin, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2/137; Salih b. Ahmed el-Kefevî, *Şeyh'ül-İslâm Ali Efendi Fetvaları*, çev. Nevfel Dinç (İstanbul: KİT-SAN Matbaacılık, ts.), 1/268; Sirâceddin İbn Nuceym, *en-Nehrü'l-Fâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2002), 3/312; Ebü'l-Berekât en-Neseffî, *Kenzü'd-Dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2002), 3/312.

Bu fetvanın Türkçe tercümesi ise şu şekildedir:

Züfer'den gelen fetvaya göre bir kimse dirhem (nakit para), taam (gıda maddesi) veya genel olarak veznî (ağırlıkla ölçülen) ya da keylî (hacimle ölçülen) bir şeyi vakfetse, bu vakıf câizdir. Kendisine bunun nasıl câiz olabileceği sorulduğunda Züfer şu şekilde cevap vermiştir; dirhemler mudârebeye (emek-sermaye ortaklığına) verilir ve bu ortaklıktan elde edilen kâr, vakfın amaçlarına harcanır. Keylî veya veznî mallar ise satılır; satıştan elde edilen gelir, dirhemler gibi mudârebeye verilir ya da bidâ'a (ticarete tahsis edilen sermaye) olarak kullanılır.

Mezkûr fetva, fıkıh literatüründe önemli müellifler tarafından ele alınmış ve eserlerinde zikredilmiştir. Bu müellifler, vefat tarihlerine göre sıralandığında şu isimlerden oluşmaktadır: İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Sirâced-din İbn Nüceym (ö. 1005/1596), Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692), Ebû Saîd Hâdimî (ö. 1176/1762) ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836). Bununla birlikte Züfer b. Hüzeyle atfedilen, nakit varlıkların vakfedilebileceğine dair bu fetva, erken dönem Hanefî kaynaklarında açık bir biçimde yer almadığı; bu görüşün literatürde ilk kez hicrî 9. yüzyılda, İbnü'l-Hümâm'ın "Fethu'l-Kadîr" adlı eserinde belirgin bir şekilde zikredildiği anlaşılmaktadır.⁴¹ Bu tarihten itibaren Züfer'e izafe edilen bu görüş, Hanefî mezhebi içerisinde giderek yaygınlık kazanmış ve sonraki fakihlerce referans alınan bir içtihadî dayanak hâline geldiği görülmektedir.

Ebussuûd Efendi, Züfer'e nispet edilen bu fetvayı şu şekilde dile getirmiştir: "Evet, cevaz görüşü, kitaplarda meşhur olduğu üzere, Ensârî'nin ondan rivayet ettiğine göre - Allah'ın rahmeti üzerine olsun- Züfer'e isnat edilmiştir."⁴² Ancak, Ebussuûd Efendi'nin diğer konularda detaylı açıklamalar yapmasına rağmen bu meselede nispeten yüzeysel bir yaklaşım sergilediği ve konuyu ayrıntılı biçimde ele almaktan kaçındığı görülmektedir. Bu durum, Züfer'in fetvasının o dönemde ne ölçüde derinlemesine değerlendirildiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Öte yandan, yaptığımız araştırmalar neticesinde, Züfer'e atfedilen bu görüşün ilk dönem Hanefî kaynaklarında açık ve doğrudan biçimde yer almadığı görülmektedir. Bu durum, ilgili fetvanın fıkıh literatüründeki tarihî seyri bakımından daha kapsamlı bir incelemeyi gerekli kılmaktadır. Ayrıca, söz konusu görüşün sonraki dönemlerde farklı ilmi bağlamlarda yeniden yorumlanmış ya da belli bir fikrî yöneliş çerçevesinde

⁴¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr şerhi'l-Hidâye*, 6/219.

⁴² Ebussuûd Mehmed b. Mehmed b. Mustafa el-İmâdî Efendi, *Risâle fi cevâz-ı vakfi'n-nukûd*, thk. Ebu'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî (Beirut: Dâr ibn Hazm, 1997), 22. (نعم القول بالجواز منصوب إلى الزفر رحمه الله تعالى).
(عليه فيما روى عنه الأنصار كما هو المشهور في الكتب)

şekillendirilmiş olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte, bu hususun fetvanın otantikliği açısından derinlemesine bir kaynak taramasını ve isnâd analizini gerektirdiği açıktır. Bu sebeple burada yalnızca dikkat çekmekle yetinilmekte, ayrintılı değerlendirme daha geniş kapsamlı bir çalışmanın konusu olarak bırakılmaktadır.

Genel anlamda Züfer b. Hüzeyl'e atfedilen bu fetva zayıf görülmektedir.⁴³ Sahih kabul edilse bile bu durum, vakıf hukukuna ilişkin meselelerin Hanefî mezhebi içerisindeki görüşler çerçevesinde yeniden ve daha dikkatli bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Züfer, genel hatlarıyla İmam Ebû Hanîfe'nin vakıf konusundaki yaklaşımını benimsemekle birlikte, vakfın sıhhatine ve bağlayıcılığına ilişkin bazı önemli şartları vurgulamaktadır. Ona göre, bir malın vakfedilebilmesi için öncelikle vasiyet edilebilir nitelikte olması gerekmektedir. Ayrıca, vâkıf eğer vakfın ölümünden sonra hüküm ifade etmesini şart koşmuşsa, bu durumda vakfın câiz ve geçerli olacağını kabul etmektedir. Züfer'in dikkat çeken bir diğer yaklaşımı ise vakfın bağlayıcılığı (lüzûmu) ve derhal geçerlilik kazanması (nefâz) hususundadır. Bu bağlamda, bir vakfın hem bağlayıcı hem de geçerli olabilmesi için kadı tarafından onaylanması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁴ Bu yaklaşım, Züfer'in vakıf hukukunda kurumsal onayı ön plana çıkaran yorumunu ve vakfın ilzam edici bir hukukî işlem haline gelebilmesi için kamusal tasdikin şart olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu şartlar çerçevesinde ele alındığında, konunun yalnızca dirhem ve dinarların vakfedilmesi meselesiyle sınırlı kalmadığı ve farklı boyutları da içerdiği görülmektedir. Bu durum, Züfer'in fetvasının genel vakıf hukuku bağlamında vakıf tesisini daha karmaşık hale getirdiğine işaret etmektedir. Nitekim Ebussuûd Efendi de Züfer'in görüşlerinin başka açılardan da değerlendirildiğinde para vakıflarının kuruluş süreçlerinde çeşitli güçlük ve aksamalara neden olabileceğini kabul etmektedir.⁴⁵

Bir diğer tespitimize göre; Züfer'e nispet edilen bu fetva, özellikle dinar ve dirhem gibi menkul varlıkların vakfedilmesi durumunda vakfın ebediyet şartını sağlayıp sağlayamayacağı meselesine odaklanmaktadır. Ancak, vakfedilen malların işletilmesi ve elde edilen gelirlerin (galle) kullanımı ise ayrı bir tartışma alanı olarak ele alınmalıdır. Züfer'in görüşü, vakıf mallarının işletilmesiyle elde edilen kârın, vakfın amaçlarına uygun bir şekilde kullanılmasını esas almakta ve bu yönüyle para vakıflarının mudârebe

⁴³ John E. Madavilla, "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, 10/3 (Ağustos 1979), 305; "In the established texts, the argument of Zufar, which is connected with its permissibility, is a weak one. Kadıhan, for example, gives it in citation thus."

⁴⁴ Mevsîlî, *el-lhtiyâr*, 3/50.

⁴⁵ Ebussuûd Efendi, *Risâle fî cevâz-ı vakfi'n-nukûd*, 22.

akdi ile ilişkilendirilmesini öngörmektedir. Bununla birlikte para vakıflarının mudârebe usulüyle kredi verme yöntemini tercih etmedikleri görülmektedir.⁴⁶ Bu durum, dönemin para vakıflarının kuruluş fetvasına aykırı bir uygulama olarak değerlendirilmekte ve vakıf müessesesinin işleyişinde ortaya çıkan pratik farklılıkları gözler önüne sermektedir.

7. Osmanlı Döneminde Para Vakıfları Tartışmaları

Osmanlı ilmî ve hukukî geleneğinde, para vakıfları meselesi sadece uygulamaya dönük bir tartışma olmakla kalmamış, aynı zamanda klasik fikhî ilkelerin yeniden yorumlanmasını gerektiren önemli bir mesele olarak öne çıkmıştır. Özellikle menkul malların—bilhassa nakit paraların—vakfının câiz olup olmadığına dair görüş ayrılıkları, Osmanlı fetva literatüründe dikkat çekici bir yoğunlukla ele alınmıştır. Bu dönemde tartışmalar, vakıf hukukunda bağlayıcılık (lüzûmu), süreklilik (ebediyet), ve mülkiyet devri gibi temel ilkelerle doğrudan ilişkilendirilmiş; bu çerçevede ribâ şüphesi, muâmele-i şer'iyeye uygulamaları ve örfün hukuka etkisi gibi meseleler gündeme gelmiştir. Para vakıflarının dinar ve dirhem gibi ribevî mallar üzerinden tesis edilmesi hem teorik hem de uygulamaya ilişkin farklı yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Bu tartışmaların merkezinde yer alan Ebussuûd Efendi ile Çivizâde Ahmed Efendi arasında cereyan eden görüş ayrılığı ise meselenin iktisadî ve kurumsal boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.⁴⁷

Menkul varlıkların vakfedilmesi konusundaki en geniş çaplı tartışmalar, Ebussuûd Efendi'nin para vakıfları hakkındaki fetvasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Ancak, Ebussuûd Efendi öncesinde de menkul malların vakfına dair önemli görüş ayrılıkları mevcuttu. Bu tartışmaların ilk döneminde, menkul malların vakfedilmesinin câiz olup olmadığı ve vakıf hukukunda bağlayıcılık ve ebediyet şartının nasıl sağlanacağı konularına odaklanılmıştır. Özellikle gayrimenkule bağlı menkul malların vakfedilmesi meselesi üzerinde yoğunlaşmış ve bu tür vakıfların geçerli olduğu yönünde bir görüş birliği sağlanmıştır.

Ebussuûd Efendi'ye göre nakit paraların vakfedilmesi meselesi, menkul varlıkların vakfına ilişkin tartışmalar arasında en karmaşık ve çok boyutlu olanlardan biridir. Şeybânî'nin bu konudaki yaklaşımı esas alındığında, para vakıflarının toplumda

⁴⁶ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, 74.

⁴⁷ Emrullah Dumlu, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (Aralık 2015), 303-337.

yaygınlık kazanması ve örfî bir uygulama hâline gelmesi durumunda, bu tür varlıkların vakıf mülkiyetine geçmesi ve vakıf hükümlerine tâbi olması mümkündür.⁴⁸

Para vakıflarının meşruiyetine ilişkin tartışmaların ikinci aşaması ise dinar ve dirhemlerin vakfedilmesi meselesi etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda temel mesele, para vakıflarından elde edilen gelirlerin ribâ şüphesi taşıyıp taşımadığıdır. Para vakıflarına karşı çıkan bazı fakihler, vakfın temel gayesinin Allah'a yakınlık (kurbiyet) ve mânevî arınma olduğunu vurgulayarak, faiz benzeri işlemlerin bu yüksek amacı zedeleyebileceğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte para vakıflarının ortaya çıkış sebeplerinden biri de bireyleri ribâ ve tefecilik gibi gayrimeşrû yollarla borçlanmaktan koruma arzusudur. Bu çerçevede, muâmele-i şer'îye adı verilen ve şeklen fikhî uygunluk taşıyan bazı finansal işlemlerin, zaruret ve ehven-i şerreyn ilkeleri gereği kabul edilebilir olduğu yönünde görüşler geliştirilmiştir.⁴⁹ Nitekim, Ebussuûd Efendi ile Çivizâde arasında cereyan eden tartışmaların ana eksenini bu mesele oluşturmaktadır.⁵⁰

Ancak muâmele-i şer'îye işlemlerinin bireysel kazanç amacıyla uygulanması, İslâm hukukunun hem etik hem de kamu yararını önceleyen yaklaşımıyla bağdaşmamaktadır. Kanaatimizce, bu tür işlemlerin ancak mülkiyeti Allah'a tahsis edilen tüzel kişiliğe sahip yapılar —örneğin vakıflar, beytü'l-mâl veya benzeri kamu yararına hizmet eden kuruluşlar— tarafından yürütülmesi gerekir. Her ne kadar bu yaklaşım klasik fıkıh literatüründe doğrudan ifade edilmemişse de vakıf hukukunun temel ilkeleri, İslâm finansın etik boyutu ve toplumsal faydanın öncelenmesi bağlamında genel kabul görebilecek bir yorum olarak değerlendirilebilir.⁵¹ Kaldı ki geçmişte, para vakıfları konusunda verilen fetvalar ve bu kurumların meşruiyetini kanıtlama çabalarının temelinde, vakfedilen sermayenin şahsi kazanç veya kişisel menfaatlerden uzak tutularak doğrudan toplumsal faydaya yönlendirilmesi gerektiği düşüncesi yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kurulan avârız sandıkları da bu düşüncenin somut örneğidir.

⁴⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle fî cevâz-ı vakfî'n-nukûd*, 77.

⁴⁹ Hatice Kübra Kâhya, “Şeyhülislâmın Gerçekleşen Rüyası: Evkaf Bankası'ndan Vakıf Katılım'a Para Vakfıyla Banka Kurma”. *darulfunun ilahiyat* 34/1 (Temmuz 2023), 1-31; Mehmet Akif Berber, *From Interest To Usury: The Transformation Of Murabaha In The Late Ottoman Empire*, (İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 29; (Musa Kâzım Efendi'nin Fetvası; Ribh ile riba yekdiğerinden ayrı olup, emvâl-i eytâm ve evkâfın muâmele-i şer'îye ile nezâret-i âmme-i hilâfet-i İslâmiye tahtında tenmiye ve ırbâhı hususunun ecille-i fukaha tarafından suret-i tecvizi kütüb-i fikhîyyede mestur ve bu suret dahi bi'l-cümle müslimin tarafından kabul edilerek asırlardan beri ma'mûl bih olduğu cümleten adem-i cevâzına zehâb ile muâmele-i şer'îye'nin ribh-i hasılına riba denilmesi ve bunun hürmet-i kat'îye ile haram tanınması gayrı muvafık olduktan...)

⁵⁰ John E. Madavilla, “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, 289-308.

⁵¹ bk. Ahmet Kavut, *19. Yüzyıl Osmanlı Para Vakıfları ve Katılım Bankacılığı* (İstanbul: KDY Yayınları, 2025), 200-245.

Nitekim avâriz sandıkları, toplumun beklenmedik mali yükümlülüklerle karşı karşıya kaldığı durumlarda devreye girerek, insanların birbiriyle dayanışmasını sağlayan ve kamu yararına çalışan bir tür para vakfı işlevi görmüştür.⁵²

7.1. Çivizâde ve Ebussuûd Efendi Arasında Gerçekleşen İlmî Mülâhazalar

Kanûnî Sultan Süleyman dönemi (1520-1566), vakıf müessesesi açısından önemli tartışmalara sahne olmuştur. Özellikle 1533-1538 yılları arasında Şeyhülislâm Sadullah Çelebi'nin (ö. 1538) görevde olduğu dönemde, Anadolu Kazaskeri Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi (Çivizâde, ö. 1547) ile Rumeli Kazaskeri Ebussuûd Efendi (ö. 1574) arasında gerçekleşen ilmî görüş ayrıkları, para vakıfları bağlamında yapılan ilk ciddi tartışmalar arasında kabul edilmektedir.⁵³ Bu tartışmalar, vakıf müessesesinin menkul varlıklar ve özellikle nakit paralar üzerinden işleyişine dair önemli fikhî değerlendirmeler içermesi bakımından, Osmanlı hukuk geleneğinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Çivizâde ve Ebussuûd Efendi arasında gerçekleşen bu mülâhazalar, yalnızca para vakıflarının teorik yönüyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde vakıf müessesesinin uygulamaları ve gelişimi açısından da dikkate değer bir çerçeve sunmuştur. Dönemin ilmî tartışmaları, Osmanlı hukuk geleneği üzerinde kalıcı etkiler bırakmış ve vakıf sisteminin işleyişine dair fikhî yaklaşımların yeniden değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle vakıf sermayesinin işletilmesi, hukuki geçerliliği ve vakıf gelirlerinin dağıtımı konularında yapılan bu tartışmalar, Osmanlı hukuk anlayışında para vakıflarının kabul edilmesi sürecine doğrudan etki etmiştir.

Bu tartışmaların en önemli isimlerinden biri olan Çivizâde, nakit para vakıflarının câiz olmadığı yönünde fetva vermiştir. Çivizâde'ye göre muteber ve meşhur fıkıh eserlerinde para vakıflarının câiz olduğuna dair açık bir fetva bulunmamaktadır. O, vakıf kavramının, bir malın başkasının mülküne geçmesini engellemek şeklinde tanımlandığını belirtmiş ve bu bağlamda nakit paranın vakfının bu tarife uymadığını savunmuştur. Ona göre, nakit para vakfı muâmele-i şer'iyeye yoluyla işletildiğinde, mudârabeye verildiğinde veya ticaret sermayesi olarak kullanıldığında, para başkasının mülkiyetine intikal etmekte ve vakıf statüsünü kaybetmektedir. Züfer'den nakledilen görüşün zayıf bir rivayet olduğunu ve bu konuda İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'den doğrudan bir nakil bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, bu görüşün sıhhatine dair güvenilir bir rivayet bulunmadığı gibi bağlayıcılığına (lüzûmuna) dair de herhangi

⁵² Nasi Aslan, "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Etkili Olan Faktörler", *Dini Araştırmalar* 1/2 (Haziran 1998), 93-119.

⁵³ Kâşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuûd Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (2005), 33-58; İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 27-30;

bir fikhî delilin olmadığını vurgulamıştır. Nakit para vakıflarının hukuki geçerliliğini savunanların, akar (gayrimenkul) vakıflarına kıyasla hüküm verdiklerini, ancak bunun hatalı bir ictihâd olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, bir uygulamanın şerî delillere uygun kabul edilmesi için o dönemde yaşayan müctehidlerin bunu inkâr etmemesi ve genel teamül haline gelmiş olması gerekmektedir. Bu çerçevede teamülün yani örfün ancak icmâya râci olması hâlinde bağlayıcı olabileceğini savunmuştur.⁵⁴

Çivizâde, nakit para vakıflarının meşruiyetini kabul etmeyerek bu tür vakıfların İslâm hukukunun temel ilkeleriyle bağdaşmadığını ileri sürmektedir. Onun bu görüşü, Osmanlı dönemi para vakıflarına yönelik tartışmaların merkezinde yer almış ve sonraki dönemlerde de bu konudaki fikhî müzakerelerin seyrini şekillendirmiştir.

Çivizâde'nin para vakıflarına ilişkin görüşlerinin kaynakları incelendiğinde bu görüşlerin İslâm hukuku içerisindeki dayanaklarının tutarlılıkla desteklenebilir olduğu sonucuna varılmaktadır. Onun yaklaşımı, vakıf müessesesinin teorik ve pratik işleyişine dair önemli katkılar sağlamakla birlikte İslâm hukukunun temel ilkeleriyle de uyumlu bir çerçevede sunmaktadır.

Çivizâde, Şeybânî'ye nispet edilen *örf ve teamül olan yerde kıyasın terk edilebileceği* görüşüne karşı çıkmış ve bu konuda Ebû Yûsuf'un çizgisini takip etmiştir. Ona göre teamül ancak nas ile sabit olan örften kaynaklanabilir ve icmâya râci olması durumunda bağlayıcı hale gelebilmektedir. Bu durum, İslâm hukukunda örf ve örfün değişimi meselesinin daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Çivizâde'nin görüşleri, örfün hukuki bir delil olarak kullanılmasının sınırlarını ve hangi durumlarda geçerli olabileceğini sorgulayan bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu çerçevede, onun para vakıflarına yönelik eleştirileri, yalnızca vakıf müessesesinin işleyişine değil, aynı zamanda İslâm hukukunda kıyas, örf ve nas arasındaki ilişkiye dair daha geniş bir tartışmaya da kapı aralamaktadır.

Bu süreçte Ebussuûd Efendi (ö. 1574), *Risâle fî Vakfî'l-Menkûl* adlı eserini kaleme alarak, dört temel noktada para vakıflarının câiz olduğu görüşünü savunmuştur. İlk olarak, vakfedilen malın aynen korunması ilkesine dair, paranın emsalinin (misli) sürekliliğini, aynının sürekliliği gibi değerlendirmiştir. Bu yaklaşım, paranın fiziksel olarak korunamasa da aynı değer ve türdeki varlığın sürekliliğinin sağlanabileceği fikrine dayanmaktadır. İkinci olarak, önceki kaynaklarda para vakıflarına cevaz verilmemesinin, o dönemde bu tür bir uygulamanın yaygın olmayışına dayandığını belirtmiştir. Bu çerçevede, Ebussuûd Efendi, vakıf hukukunda hükümlerin toplumun değişen ekonomik ve sosyal yapıları doğrultusunda yeniden yorumlanabileceğini savunmuştur. Üçüncü

⁵⁴ İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, 28.

olarak, müctehidlerin onayının gerekliliği konusundaki eleştirilere karşı Ebussuûd Efendi, müctehidlerin rolünün yalnızca oluşan teamülün hükme etkisini belirlemekle sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Böylece, o dönemde yaygın hale gelen para vakıflarının, fikhî olarak da meşruiyet kazandığını ileri sürmüştür. Son olarak risalesinde, para vakıflarının tescil işlemlerine ilişkin usulleri detaylı bir şekilde ele almış ve bu tür vakıfların mahkemeler nezdinde nasıl kayıt altına alınması gerektiğini açıklamıştır.⁵⁵ Bu düzenlemeler, Osmanlı hukuk geleneğinde para vakıflarının kurumsallaşma sürecine katkı sağlamış ve vakıf müessesesinin menkul varlıkları da kapsayacak şekilde genişlemesine zemin hazırlamıştır.

Ebussuûd Efendi'nin bu görüşlerine karşı Çivizâde, para vakıflarına dair önceki eleştirilerini yinelemiş ve tartışmanın büyümesi üzerine Kanûnî Sultan Süleyman'a başvurarak para vakıflarının yasaklanmasını sağlamıştır.⁵⁶

7.2. Sofyalı Bâlî Efendi ve Birgivî'nin Mülâhazaları

Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 960/1553), Çivizâde'nin girişimiyle getirilen para vakfı yasasına karşı çıkmış ve Kanûnî Sultan Süleyman'a üç mektup yazarak itirazda bulunmuştur. Mektuplarında, para vakıflarının yaklaşık üç yüz yıldır uygulandığını ve bu süreçte ulema tarafından caiz görüldüğünü vurgulamıştır.⁵⁷ Ayrıca, yasağın hayrî ve dinî hizmetlerin sürdürülebilirliğini tehlikeye atacağını ve halk arasında kafa karışıklığına yol açacağını belirtmiştir. Sofyalı Bâlî Efendi, İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi'nin para vakıflarına dair olumlu görüşlerini savunmuş ve Çivizâde'nin hükmü yerine bu görüşlerin dikkate alınmasını talep etmiştir. Yapılan bu itirazlar ve açıklamalar sonucunda, Kanûnî Sultan Süleyman 1548 yılında para vakıflarına getirilen yasağı kaldırmıştır.⁵⁸ Bu gelişme, para vakıflarının Osmanlı hukuk ve uygulama sisteminde yeniden meşruiyet

⁵⁵ Ebussuûd Efendi, *Risâle fi cevâz-ı vakfî'n-nukûd*, 1-23; Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuûd Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 33-58.

⁵⁶ Pehlül Düzenli, "Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (Mayıs 2005), 441-476; İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, 39-42; Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuûd Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 33-58; Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği* (Ankara: TTK Yayınları, 2003), 33-36.

⁵⁷ Tahsin Özcan, "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları" *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (Temmuz 1999), 125-155.

⁵⁸ Feyzullah Esad Şekkeli, *Kitle Fonlamasına Dayalı Girişim Sermayesi Vakfı Model Önerisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 13-15.

kazanmasında önemli bir dönüm noktası olmuş, vakıf müessesesinin menkul varlıkları da içerecek şekilde genişlemesine zemin hazırlamıştır.⁵⁹

Tartışmalara katılan önemli isimlerden biri de Birgivî (ö. 981/1573) olmuştur. Birgivî'nin görüşleri, para vakıflarının hukuki ve dinî meşruiyetine yönelik eleştirileri derinleştirmiş ve bu konudaki tartışmaların bir süre daha devam etmesine yol açmıştır. Onun yaklaşımları, Osmanlı vakıf sisteminde para vakıflarına yönelik ribâyâ (faiz) dair temkinli bakış açısının güçlenmesine katkı sağlamış ve sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüştür.⁶⁰

Birgivî'nin para vakıflarına karşı çıkışı, özellikle bu vakıfların işletilme usullerine dair ortaya çıkan ribâ endişesi üzerine yoğunlaşmıştır. Birgivî, muâmele-i şer'iyye yöntemiyle borç verme yöntemini şiddetle eleştirmiş ve İslâm hukukunu yeterince bilmeyen kişiler tarafından uygulandığında ribâyâ düşülmesinin kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir. Bey' bi'l-istiğlâl yöntemine de karşı Birgivî, bu yöntemin de vakıf paralarının meşruiyetini tartışmalı hale getirdiğini ve İslâm hukuku açısından sakıncalı durumlara yol açabileceğini belirtmiştir.⁶¹ Bu çıkarımlara göre Birgivî, para vakıflarının meşruiyetinden ziyade, bu vakıfların işletme modellerinin İslâm hukukuna uygun olmadığını savunmuş ve özellikle muâmele-i şer'iyye ile yapılan işlemleri İslâmî finans ilkeleri açısından büyük bir risk olarak değerlendirmiştir. Bu eleştiriler, Osmanlı döneminde para vakıflarına yönelik süregelen tartışmalara yeni bir boyut kazandırmış ve bu vakıfların işletme yöntemlerinin daha detaylı bir şekilde ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir.

7.3. Görüşlerin Uzlaştırılması

Buraya kadar elde edilen veriler doğrultusunda, para vakıflarına ilişkin tartışmaların uzlaştırılması, Osmanlı ilmî ve hukukî literatüründe vakıf müessesesinin para vakıfları bağlamında; şer'î sınırlar çerçevesinde, kamu yararına hizmet eden ve sürdürülebilir bir yapı olarak devam ettirilmesi gerektiği yönündeki anlayışın benimsenmesiyle mümkün görünmektedir. Gerek Çivizâde'nin sert muhalefeti gerekse de Ebussuûd Efendi'nin örf ve maslahat temelli meşruiyet arayışı, vakfın özünde yer alan kurbiyet, ebediyet, bağlayıcılık ve mülkiyetten feragat gibi temel ilkelerin korunmasına yöneliktir. Her iki yaklaşımda da para vakıflarının ribâdan uzak ve manevî hedeflerle uyumlu bir biçimde işletilmesi gerektiği yönünde örtük bir uzlaşa bulunmaktadır. Tartışmaların

⁵⁹ Murat Çizikça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, çev. Elif Süreyya Genç (Konya: Karatay Üniversitesi Yayınları, 2017), 51-59.

⁶⁰ Emrullah Dumlu, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivî)", 313.

⁶¹ Necmeddin Güney, "Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivî'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri", *Mütefekkir Dergisi* 6/11 (2019), 13-32.

merkezinde yer alan muâmele-i şer'îye yöntemlerinin meşruiyeti ise etik, sosyal ve ekonomik etkiler bakımından da değerlendirilmiştir. Nitekim Birgivi'nin itirazları, işletme modellerinin şer'î görünüm altında ribâya kapı aralamasına yönelik endişelere dayanmaktadır. Bu durum, şekilsel fikhî uygunluk ile maksat temelli yaklaşımlar arasındaki denge sorununu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, günümüzde bir para vakfı kurulacaksa, vakfın toplumsal fonksiyonu, kamu yararı ve ahlâkî tutarlılığına da dikkat edilmelidir. Vakfedilecek paranın vâkıfın malvarlığından gerçek anlamda çıkmış olması ve vakıf senedinde açıkça ebediyet, bağlayıcılık ve kullanım amacı gibi unsurların belirtilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, vakfın faaliyet göstereceği alanlar netleştirilmeli ve elde edilecek gelirlerin ribâdan uzak, şeffaf ve hesap verebilir bir mekanizma ile işletilmesi sağlanmalıdır. Bu amaçla muâmele-i şer'îye gibi finansal enstrümanlar kullanılsa dâhi bu işlemlerin İslâmî ilkelere uygun olması gözetilmelidir. Vakfın işletme faaliyetleri, bireysel kazanç yerine kolektif faydayı önceleyecek şekilde tasarlanmalı; mülkiyeti Allah'a tahsis edilmiş bir kamu müessesesi mantığıyla yürütülmelidir. Böylece, hem Osmanlı dönemindeki tartışmaların temel kaygıları gözetilmiş olur hem de günümüz İslâmî finans anlayışıyla uyumlu, meşrû ve sürdürülebilir bir para vakfı modeli ortaya konabilir.

Sonuç

Para vakıfları, İslâm hukukunun sosyal adalet, yardımlaşma ve kamu yararını esas alan yapısal ilkeleri doğrultusunda tarih boyunca önemini koruyan müesseselerden biri olmuştur. Bu çalışma, vakıf fikrinin menkul varlıklara—özellikle nakit paralara—uygulanabilirliğini ele alarak, Hanefî mezhebi içerisindeki içtihat farklılıkları ile Osmanlı ilmî ve idarî uygulamaları üzerinden meşruiyet tartışmalarını değerlendirmiştir. Züfer b. Hüzeyl'e isnat edilen ve para vakfının caiz olduğunu belirten görüş, erken dönem Hanefî kaynaklarında açık bir biçimde yer almamakla birlikte, özellikle İbnü'l-Hümâm sonrasında şekillenen literatürde menkul vakıfların hukukî temelini oluşturmak üzere öne çıkarılmıştır. Bu yaklaşım, vakıf kurumunun ebediyet ve kurbîyet ilkelelerini koruyarak toplumsal ihtiyaçlara cevap verme arayışının bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir.

Vakfın, vasiyet ve hibe gibi diğer bağış temelli tasarruflardan ayrıldığı temel nokta, tek taraflı bağlayıcı ve sürekli bir hukukî işlem oluşudur. Hanefî içtihat geleneğinde Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, vakıf akdinin bağlayıcılığını ve kamusal niteliğini vurgularken, Ebû Hanîfe daha temkinli bir çizgide vakfı gayr-i lâzım bir tasarruf olarak değerlendirmiştir. Menkul malların vakfı söz konusu olduğunda mülkiyetin korunumu ile ribâ yasağı arasında ortaya çıkan çelişki, dinar ve dirhemlerin vakfı tartışmasında daha da belirginleşmiş; Şeybânî'nin örfü delil olarak kabul eden yaklaşımı,

Çivizâde tarafından sınırlandırılarak örf-kıyas dengesinin yeniden tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı ilmî ve idarî geleneğinde para vakıflarına dair tartışmalar, Çivizâde ile Ebussuûd Efendi arasında cereyan eden görüş ayrılığı üzerinden kurumsal düzeyde yoğunlaşmıştır. Çivizâde, para vakıflarının ribâ riski taşıdığı, ebediyet ilkesini ihlâl ettiği ve muteber kaynaklarda doğrudan bir delil bulunmadığı gerekçesiyle bu uygulamaya karşı çıkarken; Ebussuûd Efendi, örf ve maslahat gibi şer'î hüküm üretiminde belirleyici olabilecek ilkeler aracılığıyla para vakıflarını meşrulaştırmış ve bu doğrultuda kaleme aldığı *Risâle fî Vakfi'l-Menkûl* ile kapsamlı bir fikhî çerçeve sunmuştur. Sofyalı Bâlî Efendi'nin para vakfı yasağına karşı gönderdiği istişare mektupları ise uygulamada kökleşmiş olan bu kurumun toplumsal maslahat adına ne derece önemli bir işlev üstlendiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte Birgivi'nin muâmele-i şer'iyye'nin ribâyâ perde olamayacağı yönündeki eleştirisi, özellikle vakıf gelirlerinin nasıl işletileceği sorusu üzerinden ciddi bir etik uyarı olarak dikkat çekmiştir.

Bu çerçevede, günümüzde para vakıflarının meşruiyetini sürdürebilmesi varsayımsal olarak sadece klasik fikhî şartların sağlanmasına bağlı değildir. Bununla birlikte kamu yararının sağlanması, hesap verebilirlik, ribâdan uzak finansal işleyişin tesisi gibi etik ilkelere de riayet edilmesi gerekmektedir. Vakfedilecek paranın fiilen vâkıfın mülkiyetinden çıkarılması, vakıf senedinde ebediyet ilkesine açıkça yer verilmesi, getirilerin faizsiz finansal araçlarla değerlendirilmesi ve işlemlerin ticari amaç güden şirketler yerine vakıf, beytü'l-mâl veya kamu yararına çalışan tüzel kişilikler eliyle yürütülmesi hem klasik hukukî zemine hem de günümüzün normatif beklentilerine uygun bir çerçeve sunacaktır. Bu noktada, varsayımsal olarak günümüzde kurulması düşünülen yüksek hacimli ve çok uluslu para vakıflarının yönetimi, klasik literatürdeki *bir yıllık kiralama* gibi hükümleri yeniden işlevsel kılacak modern içtihat yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu yenilikçi açılımlar, vakıf kurumunun temelini oluşturan *kurbîyet* ve *ebediyet* ilkeleriyle çelişmeyecek biçimde tasarlanmalıdır.

Sonuç olarak, para vakıfları ancak ribâdan uzak, ebedî, bağlayıcı ve tümüyle kamu yararına tahsis edilmiş bir yapı içinde sürdürüldüğünde hem şer'î meşruiyet kazanabilir hem de tarih boyunca üstlendiği toplumsal fonksiyonlarını devam ettirebilir. Aksi hâlde, vakfın dinî, ahlâkî ve kurumsal meşruiyeti tartışmalı hâlde gelebilecek ve böylelikle vakıf müessesesinin hayrî potansiyeli zayıflatılarak toplumsal etkilerini sınırlayacaktır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan

olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler./The authors declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler./The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması/Conceiving the Study: AK (%50), TA (%50), Veri Toplanması/Data Collection: AK (%50), TA (%50), Veri Analizi/Data Analysis: AK (%50), TA (%50), Makalenin Yazımı/Writing up: AK (%50), TA (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu/Submission and Revision: AK (%50), TA (%50).

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Aslan, Nasi. “Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Etkili Olan Faktörler”. *Dini Araştırmalar* 1/2 (Haziran 1998), 93-119.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısrî. *el-İnâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1970.
- Bağdâdî, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb ed-Dimaşkî. *el-Kavâid (Tahrîrû'l-kavâid ve tahrîrû'l-fevâid)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları - Birinci Cilt - Kanunlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, 1943.
- Berber, Mehmet Akif. *From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in the Late Ottoman Empire*. İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Berki, Ali Himmet. “İslâm'da Vakıf: Sahîh ve Gayr-i Sahîh Nev'ileri I”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1-4 (1957), 19-26.
- Beyaztaş, Murat. *İslâm Hukukuna Göre Vakıflarda Değişim Esasları (Tağyir ve İstibdâl)*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları-147, 2021.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfû'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ'*. Riyad: Dâru'l-Kütüb el-‘Arabiyye, 1996.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. İstanbul: Dâr el-Beşâir el-İslâmîyye ve Dâr es-Serâc, 2010.

- Cündî, Ziyâuddîn Ebü'l-Mevedde (Ebü's-Safâ, Ebü'z-Ziyâ) Halîl b. İshâk b. Mûsâ. *el-Muhtasar*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Çizikça, Murat. *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.
- Çizikça, Murat. *İslam Dünyasında Vakıflar*. çev. Elif Süreyya Genç. Konya: Karatay Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Derdîr, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Adevî. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ Muhtasarı Sîdî Halîl*. Kahire: Matbaa el-Amira, 2004.
- Dumlu, Emrullah. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivî)". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (Aralık 2015), 303-337. <https://doi.org/10.29288/ilted.308484>.
- Düzenli, Pehlül. "Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (Mayıs 2005), 33-36.
- Ebû Saîd Hâdimî. *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye ve's-şer'ati'n-nebeviyye fî's-sîreti'l-Ahmediyye*. Halep: Matba'atü'l-Halebî, 1348.
- Ebussuûd Mehmed b. Mehmed b. Mustafa el-İmâdî Efendi. *Risâle fî cevâz-ı vakfî'n-nukûd*. thk. Ebu'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şâğîf el-Bâkistânî. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1997.
- Fayda, Fayda. "Atâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Güney, Necmeddin. "Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivî'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri". *Mütefekkir Dergisi* 6/11 (2019).
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. thk. Halil İmran el-Mansûr. Beyrut: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye, 1998.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullâh Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Mâlikî. *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ Muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1318.
- Haskefî, Alâuddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dimaşkî. *ed-Dürrü'l-muhtâr*. İstanbul: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 2011.
- İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseyni ed-Dimaşkî. *el-'Ukudü'd-dürriyye fî tenkihi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye*. Kâhire: Dâru'l-Mârife, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseyni ed-Dimaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kudâme, 'Abdullâh b. Ahmed. *el-Muğni*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- İbn Nüceym, Sirâceddin Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *en-Nehrü'l-Fâik*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2002.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Matbaa el-Kübrâ, 1986.

- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 2003.
- Kâhya, Hatice Kübra. “Şeyhülislâmın Gerçekleşen Rüyası: Evkaf Bankası’ndan Vakıf Katılım’a Para Vakfıyla Banka Kurma”. *Darülfünun İlahiyat* 34/1 (Temmuz 2023): 1-31.
- Karâfî, Şehâbeddin Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *ez-Zahîre (fi'l-fikh)*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed. *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1986.
- Kavut, Ahmet. 19. Yüzyıl Osmanlı Para Vakıfları ve Katılım Bankacılığı. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2025.
- Kaya, Münir Yaşar. *Osmanlı Vakıf Hukuku: Ömer Hilmi Efendi’nin Ahkâmü’l-Evkâfı Özelinde*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Süleyman - Durmuş, Muhammed E.- Bektaş, İsmail- Akkaya, Arif. “Cash Management Methods of 18th Century Cash Waqfs in the Light of Accounting Records”. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3/3 (Kasım 2017), 50-62. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8407.2017.3.3.05>
- Kazvînî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî. *Fethu'l-‘azîz fî şerhi'l-Vecîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1997.
- Kefevî, Salih b. Ahmed. *Şeyh’ül-İslâm Ali Efendi Fetvaları*. çev. Nevfel Dinç. İstanbul: KİT-SAN Matbaacılık, ts.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *et-Tecrîd*. Kahire: Dârü’s-Selâm, 1427/2006.
- Kurt, İsmail. *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Madavilla, John E. “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”. *International Journal of Middle East Studies*. 10/3 (Ağustos 1979), 289-308.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. Beyrut: Dâr İhyâ’ al-Turâs al-‘Arabî, ts.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta’lîlî'l-Muh-târ*. thk. Mahmûd Ebû Dakika. Beyrut: Dâr el-Kütüb el-İlmiyye, 1937.
- Molla Hüsrev. *ed-Durerü'l-hukkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm*. nşr. Hasan b. ‘Ammâr eş-Şer-niblâlî. Türkiye: Dârü’s-Sa‘âde, Ahmed Kâmil Matbaası, 1329-1330/1911-1912.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kenzü'd-dekâ’ik*. Beyrut: Dârü'l-Beşâir el-İslâmîyye, 2011.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.

- Okur, Kâşif Hamdi. “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuûd Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (2005), 33-58.
- Özcan, Tahsin. “İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risâlesi”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2000), 31-41.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- Özcan, Tahsin. “Sofyalı Bâli Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (Temmuz 1999), 125-155.
- Öztürk, Nazif. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Sa’dî, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî. *Tuhfetü’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc*. Kahire: Matbaa el-İstikâme, 1983.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü’l-fukahâ’*. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1414/1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Riyad: Kral Muhammed bin Suud İslâm Üniversitesi Şeriat Fakültesi, 1410/1990.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1983.
- Şekkeli, Feyzullah Esad. *Kitle Fonlamasına Dayalı Girişim Sermayesi Vakfı Model Önerisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Şeyhîzâde, Damat Efendi. *Mecma’u’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur*. Beyrut: Dâr İhyâ’ Turâsi’l-‘Arabî, 1319.
- Uzunçarşılı, İsmail H. *Osmanlı Tarihi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 14. Basım, 2023.